

1991-yildan
chiqarib borilgan

2021-yil, 8-son

ISSN 2010-9584

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

QAZAQSTON RESPUBLIKASI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

QAZAQSTON RESPUBLIKASI
ILMIY JURNALI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

Я

ИЗДАВАЮЩЕЕ
СВЯЗЬ И ЛИТЕРАТУРА

LANGUAGE AND LITERATURE

QAZAQSTON RESPUBLIKASI
ILMIY JURNALI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

8-SON 2021-YIL - QAZAQSTON RESPUBLIKASI

Тил ва адабият

Тил ва адабият

QAZAQSTON RESPUBLIKASI
ILMIY JURNALI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

8-son

Тил ва адабият

QAZAQSTON RESPUBLIKASI
ILMIY JURNALI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

8-son

Тил ва адабият
QAZAQSTON RESPUBLIKASI
ILMIY JURNALI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

8-son

Тил ва адабият

QAZAQSTON RESPUBLIKASI
ILMIY JURNALI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

8-son

Тил ва адабият

QAZAQSTON RESPUBLIKASI
ILMIY JURNALI
TIL VA ADABIYOT VAZIRLIGI
ILMIY JURNALI

8-son

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

2021-yil. 8-son.

1991-yildan chiqa boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРЫ
LANGUAGE AND LITERATURE

TEACHING SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV
Dilshod KENJAYEV
Qozoqboy YO'LDOSHEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Nargiza RAHMONQULOVA
Yorqinjon ODILOV
Mamatqul JO'RAYEV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Baxtiyor DANIYAROV
Abdurahim NOSIROV
Tolib ENAZAROV
Ravshan JOMONOV
Zulxumor MIRZAYEVA
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinbosari)

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Yuliya MUSURMANOVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri Matbuotchilar ko'chasi
32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10,
(71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
web-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar "Til va adabiyot ta'limi"dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 2021.25.08.da topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84 1/8. Shartli bosma tabog'i 6,0. «Times» garniturasini. 10, 11 kegl. "PRESS-PRINT" bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent vil., Yuqori Chirchiq tum., Yik-ota, Oqibat ko'chasi 50-uy. Buyurtma Adadi 3420 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Rahimboy JUMANIYOZOV. Mamlakatning poydor va ustuvor g'oyasi 3
Ravshan JOMONOV. Yumshatish (b) belgisi so'zlar transliteratsiyasi: muammo va yechimlar 4

MULOHAZA

Qayum BAYMIROV. Rennans: til va tafakkur uyg'unligi 6

METODIK TAVSIYA

Dilbar NORMURODOVA. Husnixat va yozma savodxonlikka qanday erishish mumkin? 7
Mahfuza AHMADJONOVA. Kaizen - doimiy takomillashuv yo'li 8
Maxfurat OTAYEVA. Mumtoz asarlar matni ustida ishlash 10

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Alisher G'AFFOROV. Mashg'ulotda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish 11
Iroda MIRZAEVA. Learning styles and strategy-based instruction 13
G'anisher JO'RAYEV. Xorijiy tilni o'qitishda axborot texnologiyalarining ahamiyati 14
Guzal TURAEVA. Using mind-mapping technology in Uzbekistan as a foreign language teaching 15

TAHLIL

Manzar ABDULXAYR. Toza dog' atrofida 17
Gulbahor ERNAZAROVA. Asqar Mahkamning "Tavajjuh" dostoni badiiyati 19
Shohista MAHMUDOVA. Muallif va badiiy asar munosabati 21
Ziyoda RAJABOVA. O'quv frazeologik lug'ati korpusi va uning turlari 23
Nigora ERKINOVA. Ona va farzandlar munosabatlarining badiiy talqini 25

TADQIQOTLAR

Kamola MUSULMONOVA. Lingvistik ekspertizaning umumiy metodlari 26
Nigora PARDAYEVA. Shoiri Anbar Otining ijodkor nabirasi va uning asarini bilasizmi? 29

KICHIK TADQIQOTLAR

Shohruh ABDIRAIMOV. O'qib tushunish malakasini baholash usullari 31
Umida TO'RAYEVA. Tilshunoslikda terminologiya va termin tushunchalari 33
Davronbek ORIPOV. Islom shoir va Narpaty dostonchilik maktabi 34
Dilfuza HAMROYEVA. Xalq qo'shiqlarida inson tana a'zolarining badiiy talqini 36
Lola AZIMOVA. O'zbek adabiyotida Islom dini targ'iboti badiiy ifodalangan asarlar 37
Munira ISOMIDDINOVA. Globallashuv jarayonida turizm rivoji va sayyohlik jurnalistikasi 39
Nodira MIRHAYDAROVA. O'zbek tilidagi "ma'naviyat" kategoriyasining iyerarxiya va ideografik xususiyatlari 40
O'g'itoy XODJIMURATOVA. Diplomatik xatlarining janr va til xususiyatlari 42
Bahrom UMAROV. Qayta aloqa interfaol o'quv mashg'ulotining majburiy komponenti sifatida 44
Dilshod DJURAYEV. Xitoy tilida lingvoadaniy kompetensiyani shakllantirishda loyiha metodidan foydalanish 45
Kamola AKHMEDOVA. Lingua-pragmatic analysis related to the age and gender features of reference words in Uzbek and English stories 47

ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЭТИ МАТЕРИАЛЫ

Толиб КЕЛДИЕВ. Система работы над правописанием -н и -ни в различных частях речи 49
Сайёра ИБРАГИМОВА. Совершенствование грамотности обучающихся на занятиях по русскому языку как иностранному 51

ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАТЕЛЯ

АННА КУРЧАСТОВА. О необходимости включения современной литературы в школьную программу старших классов 54
Дилдора ТОЛИПОВА. Роль художественного текста в преподавании русского языка как иностранного 55

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Юлия ТИнькова. Душа и музыка едины 57
Дильноза МАРУПОВА. Пушкинские мотивы и элементы в творчестве И.А.Гончарова 58
РА'НО КАЗАКОВА. Поэтика и стиль русских и английских волшебных сказок в сопоставительном аспекте 60
Жамила БУРАНОВА. Элементы мифологизма в произведениях узбекских писателей 62
Диялфруз ДОНАКУЛОВА. Балладное творчество А.С.Пушкина 64
Илина СИДДИКОВА. Пространственные архетипы в романе Ф.Искандера «Сандро из Чегема» 66

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Немат САБИРОВ. Путевые заметки и путевые записки как форма эволюции паломнического и светского литературного путешествия 70
Наргиза МАДАМИНОВА, Ольга ШЕВЦОВА. Вклад ученых в развитие русского словообразования как отдельной отрасли языкознания 73
Василахон ГИЕСОВА. Классификация сказок о животных по их структурно-семантическому признаку 74

ПОЛЕМИКА

Санъат ИБРАГИМОВ, Мохинур ИБРАГИМОВА. Содержательный аспект социокультурной компетенции 78

ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ

Татьяна ШОРИНА, Моника ШАРЯЕВА, Зулхумор ИСАКЖАНОВА. Метапредметный и культурологический подходы в учебнике 5-го класса по русскому языку как иностранному для Узбекистана 79

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРЫ
LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

jurnali

Manzar ABDULXAYR,
filologiya fanlari doktori

TOZA DOG' ATROFIDA...

Hazrat Alisher Navoiyning aksar g'azallari zami-ridagi botiniy ishq jarayoni qanchalik kamol topgani sari uning qatida rango-rang suratlar partavlana boradi. Aslida, mumtoz adabiyotda ishq besurat ham tasavvur etilaveradi: "...Ishq suratsiz nechun tasavvur etilma-sin?.. Hatto suratni ishq maydonga keltirdi va undan yuz minglab surat hosil bo'ldi. Bular ayni zamonda ro'yobga chiqqan, shakl-u shamoyil olgan suratlardir". [1: 129] Ulug' shoir asarlaridagi bunday g'azallar zo-hiriy va botiniy badiiy kayfiyat uyg'unligining mahsuli bo'lib, ularning aksari "hasbi hol" ruhida yozilgan. Al-batta, botiniy ishq Xoliq va Uning bandasi haqiqatini kashf etishi barobarida, xoh o'z davri voqealari, xoh moziy saboqlari misolida bo'lsin, ularga uyg'un tarz-da kamol topadi. Ularning hech birini bir-biridan ayro tarzda tasavvur qilib bo'lmaydi. Ko'rinadiki, botiniy ishq dardi chek-chegarasizdir. Chunki shoir umrining so'ng-gi yillarida yozilgan asarlarida ham bu tavr mujassam: "Yana "Favoyid ul-kibar" ("Keksalik foydalari") devoni, uni hayot oxirida zamirim xomasi – xayolim qalami Chin rassomi ustaxonasining hasadi va jannat rashki keladi-gan qilibdiki, unda kattalarga foydalarning toza suvini yetkazibman va havaslari shu'lasiga nasihatlar suvidan suv uribman..."

Endi ana shunday g'azallar sirasiga kiruvchi "Favoyid ul-kibar"ning 343-g'azalini to'la keltiramiz:

*Toza dog' atrofida jismimda tim-tim qon ko'runq,
Dard-u g'am tog'ida, vah-vah, lolayi No'mon ko'runq.
Nafy qilg'anlar qurug' jismim halok-u za'fini,
Tang'a ko'nglumdin tiralgan har taraf paykon ko'runq.
Xalq yig'lab tufrog'im boshida yuz hasrat bila,
O'qlarin har yon tanim omochida xandon ko'runq.
G'am tuni yummas ko'zum davrinda kiprik xaylini
Saf chekib, ko'zning qarorg'an holig'a hayron ko'runq.
Ishqin etkanlar havas, iynak bu tuhmatdan meni,
Bog'lanib bo'ynum fano bozorida, uryon ko'runq.
Charx bahri naqdini qilg'an tamanno zarralar,
Mehr g'avvosin bu igrim ichra sargardon ko'runq.
O'qlaridindur Navoiy jismi mehnat gulbuni,
Gullar iynak toza qonlig' dog'idin har yon ko'runq.*

[2: 343]

Ushbu yetti baytli g'azal zamirida botiniy ishq bag'ri-da mehr pinhon. Buni g'azal botinidagi purma'no ramz-lar inkishofisiz tushunish mushkul. Illo, kishi ishq bois chinakam ma'naviy hayot zavqini, aniqrog'i, ijod shavqi-ni his qiladi. Endi baytlar sharhiga o'taylik.

*Toza dog' atrofida jismimda tim-tim qon ko'runq,
Dard-u g'am tog'ida, vah-vah, lolayi No'mon ko'runq.*

Ma'lumki, mumtoz adabiyotda "dog'" so'zi "kuyuk", "kuygan joy"; "qoralik"; "qizdirilgan temir bilan inson yoki hayvonlar tanasiga bosilgan belgi"; "nishon", "naqsh", "iz", "jarohat" va "g'am-anduh", "qayg'u-alam" singari ma'nolarda keladi. "Tim" so'zi esa, "tomchi", "qatra"; "kat-ta karvonsaroy", "usti yopilgan bozor", "rasta"; "g'am", "anduh" singari ma'nolarda keladi. Baytda esa, "dog'" va "tim" so'zlarini badiiy ma'no olamidagi cheksizlik ja-rayoni sari qo'llanilgan tushunchalar deyish mumkin. Birinchi misra hasbi hol ruhida yozilgan bo'lib, mazmuni quyidagicha: jismimdagi yangi jarohat atrofida paydo bo'lgan qatra-qatra qonni ko'ring. Bu xuddi dard-u g'am, ya'ni go'yo g'am tog'i tevaragidagi lolayi No'mon (qizil lola)ga o'xshaydi. Matla'ning botiniy ma'nosi esa quy-idagicha: chuqur qayg'ular bois ko'nglimda g'am-anduh usti yopiq bozordagi shovqin misoli harakatlanadi. Bu xuddi go'yo asrlar davomida shakllangan dard-u g'am tog'ining oh-nolalari tufayli unda paydo bo'lgan qizil lola a'moliga mengzashdir. Naqadar g'aroyib tashbih! Bu matla'da shoirning bag'oyat bir ichki sukuti hukm surib, bu tarz uning butun mazmun-mohiyatini, aniqrog'i, chin oshiqning botiniy ahvoli ruhiyasini yaqqol namoyon qila-di. Ammo ushbu baytda tajohul ul-orif san'ati qo'llanil-ganligini hisobga oladigan bo'lsak, uning zamirida yana bir boshqa ma'no ham borligi ma'lum bo'ladi. Atoulloh Husayniyning yozishicha: "Tajohul ul-orif" andin iborat-turkim, so'zlaguchi bir nimani bilur, ammo bir nukta bila o'zni bilmagandek ko'rsatur. "Miftoh" sohibi bu san'at-ni suqu-ma'lum masoqa g'ayrih, ya'ni ma'lum so'zni noma'lum o'rnida yurutmak deb ataptur va depturkim, men bu san'atni tajohul deb atamoqni sevmasmen, sa-bab uldurkim, Tengri taoloning kalominda voqe' bo'lup-tur, Alloh taboraka taolo deptur: inna av iyyakum la'ala hudan av fi zalalin mubin, ya'ni haqiqatta biz yo siz har holda to'g'ri yo'ldamiz yo yo'ldan ochiq ozg'anmiz. Bu oyattag'i ma'lumni noma'lum yo'l bila ifoda etkan nukta kufr ahlig'a arz etilmishtur". [3: 132] Ya'ni baytda "dog'" va "tim" so'zlari "lolayi No'mon" orqali o'zaro bog'lan-a-di. Mumtoz adabiyotda "No'mon" turlicha talqin etilgan: masalan, arablardagi Toif shahri yaqinidagi daryo-ning nomi deb ham faraz qilingan. Lekin forsiy lug'at manbalarga ko'ra, "No'mon" podshoh bo'lib, u aslida tog'dan lola keltirib, parvarish qilgani uchun unga "lo-layi No'mon" degan nisbat berilgan. [4: 603] Haqiqatan ham, o'tmishda shunday nisbatli shaxs bo'lgan. Tarixiy manbada qayd etilishicha, bu tarz shunday ramziy tus oladi: Ajam mulkida Yazdijird Binni Bahrom degan bir

zolim podshoh bo'lib, u 8 yil deganda bir o'g'il farzand ko'radi, lekin negadir o'g'lini o'sha podshoh No'mon binni Munzirga topshiradi. No'mon uning o'g'lini, ya'ni Bahromni xuddi tog' lolasi singari xushhavo yerlarda yaxshi tarbiya qilgan. Keyinchalik, aniqrog'i, otasi va-fotidan so'ng, Bahrom No'mon yordamida zolim otasi podshohligini qo'lga kiritadi. U otasi buzgan ishlarni tuzadi va mamlakatda adolat o'rnatadi... [5: 234–235] Shoir umidicha, Husayn Boyqaro ham go'yo shunday yo'l tutganda edi, balki uning mamlakati kelajagi ham ana o'shanday toza buloq suvini ichib ungan tog' lolasidek qobil farzand qo'lga o'tgan bo'lar edi. Ehtimolki shundandir, ulug' shoir ushbu g'azalni bitayotganda uning taxayyuli bir muddat "Majolis un-nafois"ning 8-majlisida shoh va shoir Husayn Boyqaro g'azallaridagi o'zi sharhlagan bir bayt tahlili sari o'rlashgan bo'lsa, ne ajab: "Manzurning labi tabassumini va o'zini qonalg'on dog'ini g'unchayi xandon va lolayi No'mong'a tashbih qilibdur va ma'nisi she'r sanoye'idin "tajohul ul-orif" uslubida xush voqe' bo'lubtur. [6: 183]

*Ayladi la'li tabassum, g'unchayi xandon emas,
Dog'ini ko'nglum qonatti, lolayi No'mon emas.*

Bu san'at ishtirokidagi g'azalning birinchi baytida hayrat izhor qilinsa, ikkinchi baytida madh mubolag'asi, uchinchi baytida zam, ya'ni jamlash yoki tashbih, to'rtinchi baytida hamranglik yoki malomat va qolgan baytlarida ham ana shunday xususiyatlar ifodalanadi:

*Nafy qilg'anlar qurug' jismim halok-u za'fini,
Tang'a ko'nglumdin tiralgan har taraf paykon ko'ring.*

Baytning qisqacha mazmuni: ey rad qiluvchilar ahli, agar qurigan jismimning zaiflashishi yoki fano bo'lishini ko'rmoqchi bo'lsangiz, har tarafdan tanamga tiralib turgan kamon o'qlariga boqing.

*Xalq yig'lab tufrog'im boshida yuz hasrat bila,
O'qlarin har yon tanim omochida xandon ko'ring.*

Baytning muhtasar mazmuni: xalq bu olamdan o'tganimdan so'ng tuprog'im boshida yuz hasrat bilan yig'laydi. Aslida, ko'ksim go'yo azaldan o'q otib mashq qilish uchun bir nishon bo'lganligini bilishgach, ya'ni har tarafdin ko'ksimga yo'naltirilgan o'qlarni ko'rishgach, xandon otib kulishadi.

*G'am tuni yummas ko'zum davrinda kiprik xaylini
Saf chekib, ko'zning qarorg'an holig'a hayron ko'ring.*

Baytning umumiy ma'nosi shunday badiiy tafakkurni taqozo qiladi: anduh tuni, ya'ni ko'nglim o'sha g'amga botgan qorong'u tunda go'yo ko'zim tevaragidagi mijgon guruhlar bu ahvolimdan ogohlighi bois mijja qoqmadim. Shunda ular, ya'ni kipriklar to'dasi go'yo askarlardek saf tortib, g'amdan qorayib toraygan ko'zimning bu mahzun holatiga lol-u hayron boqishdi.

*Ishqin etkanlar havas, iynak bu tuhmatdan meni,
Bog'lanib bo'ynum fano bozorida, uryon ko'ring.*

Bunda Navoiy shunday badiiy tafakkurni ilgari suradi: yor ishqini havas etganlar shu ishq bois, ya'ni zimmamdagi ana shu og'ir savdo tufayli meni fano bozori ko'yida ilojsiz, imkonsiz xoli qolganligimni ko'rib taajjublandilar. Yoki: ma'shuqa ishqini havas etganlar shu ishq bois, mening gardanim fano bozorida ilojsiz, imkonsiz yalang'och qolganligini ko'rib qattiq taajjublandilar.

*Charx bahri naqdini qilg'an tamanno zarralar,
Mehr g'avvosin bu igrim ichra sargardon ko'ring.*

Baytning umumiy mazmuni: aslida, davron qimmat-baho xazinalarga to'la dengiz ashyolarini orzu qilganligiga sabab zarralar – nurlardir. Agar ana shu nurlar dengizni yoritmaganida edi, kishilar bu go'zallik sirlaridan voqif bo'lmas edilar. Uni orzu qilishga hojat qolmas edi. Mehr g'avvosi, ya'ni suv ichiga sho'ng'igan yoki balqigan quyoshning o'zi esa, go'yo hech narsadan bexabardek, bu girdob ichida sarson-sargardon bo'lib yurganini ko'ring.

*O'qlaridindur Navoiy jismi mehnat gulbuni,
Gullar iynak toza qonlig' dog'idin har yon ko'ring.*

Maqta'ning qisqacha ma'nosi: o'sha o'qlardan Navoiy jismi go'yo dard gullariga aylandi. Buning bari, ya'ni shu umid gullarining unib-o'sishi xuddi shunday bag'oyat darajada pokiza qonlik sirli dog' tufaylidir.

Umuman, g'azal, xususan, undagi ishq va surat obrazlari zamiridagi botiniy tuyg'u va timsollarning benazir-u betakrorligi kishini hayratga soladi. U botinan ishq ma'nolariga boyligi, suratan esa, ishq yo'lida betimsol qiyosiylikni o'zida jo etgan go'zal badiiy tafakkur jarayoni sifatida Hazrat g'azaliyotida muhim o'rin tutadi. Bu g'azal kitobxon tasavvurida ishqni surat-u sur'atlantiradi va uning tafakkur tarzida yangicha bir evrilish paydo qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichindadir. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2018.
2. Alisher Navoiy. Favoyid ul-kibar. To'la asarlar to'plami. IV jild. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2013.
3. Husayniy A. Badoye' us-sanoye'/Tarjima, izoh va sharhlar muallifi Alibek Rustamov. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1981.
4. Farhangi zaboni to'chiki (az asri X to ibtidoi asri XX). I jild. – Moskva: Sovetskaya ensiklopediya, 1969.
5. Alisher Navoiy. Tarixi muluki Ajam. Mukammal asarlar to'plami. XVI jild. – Toshkent: Fan, 2000.
6. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Mukammal asarlar to'plami. XIII jild. – Toshkent: Fan, 1997.